

**You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Rejestracja i katalogowanie opraw książkowych : wykorzystanie nowych narzędzi i technik komputerowych

Author: Agnieszka Biały

Citation style: Biały Agnieszka. (2007). Rejestracja i katalogowanie opraw książkowych : wykorzystanie nowych narzędzi i technik komputerowych. "Biuletyn EBIB" (Nr 10, (2007)).

Uznanie autorstwa - Licencja ta pozwala na kopiowanie, zmienianie, rozprowadzanie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie pod warunkiem oznaczenia autorstwa.

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Agnieszka Biały
Instytut Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej
Uniwersytet Śląski w Katowicach

Rejestracja i katalogowanie opraw książkowych. Wykorzystanie nowych narzędzi i technik komputerowych

Problematyka katalogowania i rejestracji zabytkowych opraw nie jest tematem często poruszonym na łamach polskiej literatury. Nie jest to też zajęcie, który wypełnia codzienną pracę polskich bibliotekarzy. Zabytkowa oprawa książkowa czy też oprawa artystyczna, będąca owocem rzemieślniczej pracy¹, bywa pomijana w opisach katalogowych sporządzanych w bibliotekach. Można powiedzieć, że tylko nielicznych interesuje kwestia okładek. Jednak są i tacy, dla których dane na temat czasu wykonania oprawy i widniejącej na okładzinach dekoracji, mają znaczenie zasadnicze. Zebranie i opracowanie informacji o oprawach książkowych poszerza wiadomości na temat rozwoju sztuki intrologatorskiej, wpływów międzykulturowych na kształt i kompozycję dekoracyjną oprawy oraz rozwijających się w sztuce mód i tendencji zdobniczych, których wyraz możemy zaobserwować w zwierciadłach i bordiurach okładziny. Opis katalogowy jest też pomocny w badaniach nad bibliofilstwem i wpływem miłośników książki na ostateczną szatę kodeksu.

Dlaczego opis katalogowy?

Biblioteki posiadają w swych zasobach zbiory o różnym charakterze. Są to malowane mapy, ikony, obrazy o różnym przekazie. Niewątpliwie są to dzieła sztuki wyjątkowej wartości kulturowej. Dzieła literackie zawarte w woluminach, ich znaczenie, język, krój pisma, iluminacje, filigrany poddawane są analizom. Jeśli dochodzi do tak pełnego opracowania, również okładka jest brana pod uwagę. Wspomina się o kolorze, materiale czasem o kompozycji dekoracyjnej. Fakt wykonania oprawy ręcznie, paręset lat temu, jest pierwszym z argumentów, dla którego warto poświęcić jej więcej czasu. Przestrzeń okładzin bywa polem, na którym prześledzić można prądy i tendencje zdobnicze, a także rozwój technik i narzędzi, jakimi posługiwano się w danym okresie. Opis katalogowy już z zasady zakłada uporządkowanie informacji i zaprezentowanie ich według przyjętego schematu. Powinien w jasny i możliwie pełny sposób przekazać informacje o katalogowanym obiekcie. Analizą i historycznym badaniem dzieła malarskiego zajmują się muzea i skupione przy nich instytucje. Domem książki jest biblioteka i właśnie ta instytucja jest odpowiedzialna za opracowanie dokumentów znajdujących się pod jej dachem.

Kompetencje bibliotekarza wykonującego opis.

Wykonanie opisu bez wcześniejszego przygotowania oraz odpowiedniej wiedzy nie jest możliwe. Problem pojawia się już na początku, kiedy zastanawiamy się, w jakim układzie przedstawić wszystkie dane. Jaką powinny przyjąć kolejność, od których elementów rozpocząć opis. Kolejną z przeszkód stanowi terminologia. Mnogość detali pojawiających się na okładkach jest wyrażana za pomocą specyficznego słownictwa, często zwrotów

zapożyczonych z języka obcego. Książka w swej postaci materialnej zawiera wiele cennych informacji. Umiejętność odczytania i właściwego zinterpretowania nie pozostaje bez znaczenia. Wymaga od badacza szczególnych predyspozycji, znajomości tendencji i prądów w sztuce, uwarunkowań historyczno-kulturalnych, wiedzy na temat historycznego introligatorstwa, papiernictwa jak i materiałoznawstwa. Pomocna jest wiedza z zakresu historii, literatury czy też geografii, niebanalne znaczenie odgrywa znajomość biologii oraz chemii. Te z kolei udzielają odpowiedzi na pytania dotyczące kondycji materiału, czasu powstania, gdy inne próby ustalenia takich informacji nie są jednoznaczne. Połączenie tych dyscyplin w badaniach nad oprawą, a tym samym całością książki, dla stworzenia pełnego opisu katalogowego, wydaje się wskazane.

W jakiej formie można prezentować opisy opraw?

Jest to kolejne z pytań, które stawiamy, rozpatrując celowość takiego przedsięwzięcia. Opisywanie opraw, jak i zdobycie wiedzy na ich temat, pochłania wiele czasu. Katalogi książkowe, które pojawiały się dotychczas na polskim rynku, dotyczą zwykle określonej grupy opraw, czy to z danej biblioteki, czy też wykonanych w jednej technice^[2]. Dotychczasowe opisy okładek książkowych, które stosowano w literaturze polskiej oraz szczegółowość danych, które zawierano w opisie były bardzo różne. Katalog *Oprawy Polskie*^[3] posiada rozdziały, różniące się między sobą schematem opisu. Po części jest to spowodowane elementami okładki i zmianami w sposobie ich dekorowania na przestrzeni wieków. Dlatego opis oprawy powstałej w XIV w., w odróżnieniu od XVII-wiecznej, będzie przedstawiał się inaczej w polach rejestrujących guzy czy też opisujących grzbiety okładki. Inaczej sprawa przedstawia się w *Katalogu Wystawy Pięknej Książki Polskiej*^[4], gdzie w jednym z rozdziałów kryterium opisu skupiło się na superekslibrisie. W kolejnym z rozdziałów egzemplarze zgrupowane są według introligatorów bądź też pracowni z podanymi adresami placówek. W przypadku tego katalogu, bardziej przypomina on rejestr opraw niż miejsce, w którym szczegółowo opisano okładki książkowe. Opublikowanie informacji w postaci drukowanego katalogu zamyka się zwykle na przestrzeni kilkudziesięciu, czasem kilkuset stron. Ograniczona liczba arkuszy nie zawsze pozwala na pełne przedstawianie oprawy z załączoną fotografią okładki. Pamiętać należy, że nawet najlepiej sporządzony opis kompozycji dekoracyjnej oprawy, nie odda rzeczywistości. Dobra reprodukcja w postaci fotografii stanowi istotne uzupełnienie. Wygodnym rozwiązaniem otwierającym szerokie możliwości katalogowe, jest elektroniczna baza danych, stworzona przez pracowników British Library, dostępna online na stronie <http://www.bl.uk/catalogues/bookbindings>. Zasób bazy jest systematycznie powiększany o nowe opisy opraw. Zapisanie danych w postaci elektronicznej umożliwia bieżące katalogowanie oraz uzupełnianie katalogowych rekordów o nowe fakty. Każdy z opisów stanowi rekord z odpowiednio uporządkowanymi polami zawierającymi informacje na temat oprawy. Opcja wyszukiwania zaawansowanego, zastosowana w bazie, pozwala na wyszukiwanie opraw według różnych kryteriów takich jak: materiał, czas powstania, introligator czy technika dekoracyjna.

Polskim przykładem strony WWW poświęconej oprawom książkowym jest opracowany przez Bibliotekę Jagiellońską materiał dotyczący opraw gotyckich i renesansowych (<http://www.oprawy.pl.eu.org>). Historyczne informacje o charakterystycznych cechach tychże okresów znajdują odzwierciedlenie w fotografiach opraw. Uzupełnieniem strony jest galeria, w której zamieszczono 51 przykładów fotografii okładek. W ostatnich latach, obok katalogów drukowanych, opracowano również katalogi elektroniczne. Jednym z nich jest katalog *Piękne oprawy w zbiorach księżnicy Łódzkiej*^[5] wydany na płycie CD. Opisu opraw dokonał Arkadiusz Jabłoński, szczegółowo odnotowując detale każdego obiektu. Baza opisuje blisko 350 opraw w podziale na oprawy introligatorskie i wydawnicze. Na katalog składają się również indeksy introligatorów, autorów i proveniencji z aktywnymi odсылaczami przenoszącymi do wybranej pozycji w katalogu. Zbiór *Piękne – Rzadkie – Cenne druki* zgromadzone przez Bibliotekę Uniwersytetu Warszawskiego wydano również na płytach CD^[6]. Opracowanie ukazało się w trzech częściach, na trzech płytach i obejmuje druki z różnego okresu czasowego. Materiał ten nie stanowi katalogu opraw, ale jak zaznaczono w tytule, druków pochodzących z danego okresu. Oprawa jest tylko jednym z zaprezentowanych składników książki.

Z historii opisywania opraw książkowych w Polsce

W połowie XX w. pojawił się głos Aleksandra Birkenmajera stanowiący podsumowanie możliwości i dróg przyjmowanych do katalogowania opraw zabytkowych. Ostatecznie Birkenmajer wyróżnia *trzy etapy, przez które kolejno przechodzimy, zajmując się coraz wnikliwiej konkretnym, jednostkowym tworem rzemiosła introligatorskiego: najprostsze jego zarejestrowanie (ograniczające się do sygnatury bibliotecznej, tytułu oprawionego dzieła wraz z jego adresem bibliograficznym, ogólnikowego określenia prawdopodobnego miejsca i czasu powstania oprawy, oraz równie ogólnikowego jej scharakteryzowania pod względem jej historycznego); dalej obszerniejsze jej skatalogowanie...; i wreszcie jego szczegółową monografię*^[12].

Uzasadniając celowość opisu oprawy książkowej, przytoczyć można głos Kazimierza Piekarskiego, który twierdził, że w bibliografii powinno opisywać się książki nie same, *ale z uwzględnieniem wszystkich czynników materialnych i psychicznych, które się na nią składają, z wzięciem pod uwagę wszystkich ich funkcji społecznych i kulturowych*^[13]. Badania Piekarskiego polegały na systematycznej rejestracji opraw zabytkowych z okresu XV-XVII w. Dla całości obrazu istotne znaczenie miały również oprawy o niewielkich walorach artystycznych. Dostarczały one informacji od strony produkcji i konstrukcji oprawy. Piekarski propagował poznawanie druków z autopsji. Posługując się ponownie cytatem, przywołam słowa Anny Lewickiej-Kamińskiej, która nakreśliła wytyczne, według których powinny toczyć się dalsze prace: *dla pełnego opracowania dziejów oprawy w Polsce należałoby: 1) opracować wytyczne do katalogowania opraw i ustalić terminologię fachową, 2) zachęcić do studiów i przeszkolić w tym zakresie młodych bibliotekarzy naukowych, 3) objąć systematyczną rejestracją możliwie największą liczbę bibliotek, 4) przeprowadzić segregację zebranego materiału przynajmniej według grup terytorialnych, 5) opracować ogólnopolski katalog opraw zabytkowych w powołanym ośrodku centralnym dla badań oprowoznawczych, 6) opublikować katalogi – albumy opraw bibliotek historycznych i archiwów*^[14]. Celowość przytoczenia wymienionych wyżej trzech cytatów można potraktować jako pewne kompendium i wskazania drogi do dalszych prac.

Z prac polskich bibliotek w zakresie opisywania opraw^[15]

1. Czy w polskich bibliotekach, na etapie opracowania zbiorów prowadzone są prace katalogowe, których celem jest rejestracja opraw książkowych o charakterze zabytkowym lub też artystycznym?
2. Czy biblioteki posiadają odrębne katalogi gromadzące takie informacje?
3. Czy posiadają wytyczne, wewnętrzne przepisy, reguły, według których prowadzone są takie prace?

Na trzy postawione wyżej pytania większość polskich bibliotek niestety, ale odpowie przecząco^[16]. Jak wiadomo, norm dotyczących opisywania opraw książkowych w Polsce nie ma. W większości bibliotek nie prowadzi się działań zmierzających do rejestracji zabytkowych opraw. Biblioteka Narodowa jako centralna biblioteka polska, nie podejmuje działań zmierzających do uniwersalizacji czy też normalizacji w tym zakresie.

W maju 2005 r., w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie, odbyło się spotkanie, podczas którego poruszano temat katalogowania starych druków w formacie MARC 21. Format MARC 21 na szczeblu lokalnym pozwala zamieścić informacje na temat cech indywidualnych poszczególnych egzemplarzy (np. dane na temat oprawy czy proveniencji). Tym samym wyszukiwanie opraw według kryterium materiału pokrywającego czy techniki dekoracyjnej nie jest możliwe. Wiadomo, format odnosi się do informacji bibliograficznych, a nie tworzy bazy opraw. Owo spotkanie zgromadziło bibliotekarzy z różnych stron kraju i było miejscem dyskusji nad metodą opisu starych druków. Tylko w nielicznych bibliotekach oprawy książkowe bywają odnotowane na kartach katalogowych. Podobnie dzieje się w Bibliotece Narodowej, jednak nie natrafimy tam na odrębny katalog opraw.

Zarówno oddział rękopisów jak i starych druków Biblioteki Jagiellońskiej nie prowadzi kartotek rejestrujących zabytkowe i artystyczne oprawy. W katalogach bibliotecznych wspomnianych wyżej oddziałów znajduje się zwyczajowy schematyczny opis zawierający podstawowe dane. Odpowiadając na postawione wyżej pytania, Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu przesłała cenną informację^[17]. Zasada generalna przy katalogowaniu oprawy układa się w następujące dane: materiał, użyte narzędzia, rodzaj zdobienia, datacja (od

szczegóły do ogółu). Schemat jasny i rzeczowy, mogący ograniczyć opis oprawy do dwóch zdań, a zarazem pozwalający na szczegółowy zapis cech indywidualnych. Jednakże sam proces opisywania opraw w BU w Toruniu odbywa się rzadko, natomiast odrębnego katalogu biblioteka nie prowadzi. Odpowiedź o braku działań w kierunku rejestracji czy też opisywania opraw otrzymano z Biblioteki Uniwersyteckiej w Opolu oraz Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. W tej ostatniej, w trakcie opisu bibliograficznego, odnotowuje się jedynie ciekawsze oprawy. W Książnicy Pomorskiej w Szczecinie sprawa przedstawia się podobnie. Z tą różnicą, że cymelia oprawowe posiadają własną literaturę przedmiotu. I tak na przykład biblioteka odsyła zainteresowanych do pracy *Oprawa sakwowa modlitewnika księżny Doroty*, którą opisał Janusz Tondel^[13]. Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu odsyła do *Katalogu Inkunabułów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu*^[14], w którym pod opisem bibliograficznym konkretniej pozycji, znajduje się opis oprawy. Takich informatorów, katalogów jest oczywiście więcej, co absolutnie nie umniejsza ich znaczenia. Jednak najczęściej informacje odnoszą się do wybranej części księgozbioru, zwykle tej najcenniejszej. Z drugiej strony, dane na temat interesującego nas obiektu możemy prześledzić na tle innych opraw z tego samego okresu chronologicznego, umożliwiając tym samym porównanie materiałowe, kompozycji dekoracyjnej czy też stanu zachowania oprawy.

Pozostała jeszcze jedna z bibliotek, która odpowiedziała na pytania – Biblioteka Śląska w Katowicach. Podobnie jak w poprzednich placówkach nie prowadzi odrębnego katalogu. Biblioteka posiada pewne robocze, stworzone na własne potrzeby wskazówki, które ułatwiają opisywanie zabytkowych opraw. Owe zalecenia wyznaczają kolejność opisywanych elementów takich jak: pokrycie, okładzina, technika dekoracyjna, grzbiety, guzy czy okucia. Dodatkowo pod schematem znajdują się przykładowe opisy. Wspomniane „wytyczne” poddawane są ciągłym modyfikacjom. Bibliotekarz nie podlega ściśle sformułowanym podanym w zaleceniach, może samodzielnie weryfikować słownictwo, które najwłaściwiej wyraża informacje o danej oprawie.

Podsumowanie

Czy komputeryzacja prac bibliotecznych pobudzi kierunek bibliologii badających oprawy zabytkowe i artystyczne? Czy rozwój elektronicznych narzędzi pracy przyczyni się do tworzenia baz opraw książkowych? W dotychczasowych dokonaniach polskich bibliotek odnotować można tylko dwa opracowania – katalogi na płytach CD oraz stronę WWW przygotowaną przez Bibliotekę Jagiellońską, na której zaprezentowano oprawy gotyckie i renesansowe. Te trzy prace zamykają współczesne, polskie dokonania w zakresie rejestracji opraw z wykorzystaniem technik komputerowych. Szansą dla tworzenia opisów opraw książkowych jest digitalizacja. Obecnie wiele bibliotek korzysta z dotacji pochodzących z funduszy europejskich na digitalizację zbiorów. Biblioteki cyfrowe w kategorii *dziedzictwo kulturowe* czy *cymelia* prezentują stare druki i cenne dla kultury polskiej i światowej kodeksy. Niejednokrotnie przy fotografii czy zeskanowanym dokumencie zamieszczane są również okładki. Jednak zapisane w ten sposób fotografie opraw nie posiadają rzetelnego opisu. I tak, w przepelnionym obrazkami Internecie, pozbawione właściwej adnotacji fotografie stanowią jedynie kolejny obrazek cyfrowej rzeczywistości. Brak konkretnych wskazówek do katalogowania opraw nie przyspieszy opracowania cennego dorobku rzemiosła introligatorskiego. Obok metody porównawczej, w której pojedyncze tłoki i wykorzystane narzędzia łączy się w grupy, dalej warsztaty i przypisuje się introligatorom, można również prowadzić działania rejestrujące cenne obiekty oprawowe. Informacje o pięknie dzieła rzemiosła introligatorskiego warte są upowszechnienia i odnotowania. Pamiętajmy, że kodeks obok zapisanej treści, posiada jeszcze tę materialną postać, która poprzez zapach i dotyk pobudza zmysły czytelnika i dopełnia całości dzieła.

Przypisy

[1] Obok introligatorów w wykonaniu oprawy udział brali również snycerze, złotnicy, stolarze.

[2] KRZEMIŃSKI, J. M., TUCHOŁKA-WŁODARSKA, B. (red.) *Srebrne oprawy książkowe ze zbiorów w Polsce. Katalog*. Gdańsk : Marpress, 1996. ISBN 83-85349-77-4; OGONOWSKA, E. *Oprawy zabytkowe i artystyczne XII-XIX wieku w zbiorach Biblioteki Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk*. Gdańsk: Marpress, 1993.

- [3] ŻÓŁTOWSKI, A. (red.) *Oprawy polskie. Wystawa zorganizowana przez Bibliotekę Narodową i Oddział Warszawski Towarzystwa Przyjaciół Książki, listopad-grudzień 1987, Warszawa – Pałac Krasińskich*. Warszawa: Biblioteka Narodowa: Towarzystwo Przyjaciół Książki, 1987.
- [4] *Katalog Wystawy Pięknej Książki Polskiej*. Warszawa : Towarzystwo Bibliofilów Polskich, 1936.
- [5] GAWROŃSKI, A. (red.) *Piękne oprawy w zbiorach Książnicy Łódzkiej* [CD-ROM]. Łódź, 2004.
- [6] *Piękne – Rzadkie - Cenne. Katalog wystawy, druki XVIII w.* [CD-ROM]. Oprac. H. Mieczkowska [i in.]. Warszawa, 2003; *Piękne – rzadkie - cenne. Katalog wystawy, druki XVII w.* [CD-ROM]. Oprac. M. Cubrzyńska-Leonarczyk, K. Opalińska. Warszawa, 2005; *Piękne – rzadkie - cenne. Katalog wystawy, druki XV i XVI w.* [CD-ROM]. Oprac. M. Czapnik [i in.]. Warszawa, 2005.
- [7] BIRKENMAJER, A. W sprawie rejestracji i katalogowania opraw zabytkowych. In *Studia bibliologiczne*. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1975. s. 165-180.
- [8] BOROWY, W. Wspomnienie. In *Studia nad książką poświęcone pamięci Kazimierz Piekarskiego*. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1951, s. 25.
- [9] LEWICKA-KAMIŃSKA, A. Dzieje oprawy książkowej w Polsce. Stan Badań, problematyka i postulaty. W: GRZESZCZUK, S., RAWICKA-GRYCZOWA, A. (red.) *Dawna książka i kultura: materiały międzynarodowej sesji naukowej z okazji pięćsetlecia sztuki drukarskiej w Polsce*. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1975. s. 168.
- [10] Kwerendę przeprowadzono na przełomie roku 2006/2007. Całość korespondencji z prowadzonej kwerendy posiada autorka.
- [11] Wymienione wyżej pytania przesłano do bibliotek, które otrzymują egzemplarz obowiązkowy, po jednym reprezentancie z każdego miasta. Był to najprostszy sposób selekcji grupy bibliotek, pozwalający przeprowadzić wstępny rekonesans badawczy. Uczestniczyły w nim: Biblioteka Narodowa, Biblioteka Jagiellońska, Biblioteka Uniwersytecka w Łodzi, Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu, Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu, Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Biblioteka Śląska w Katowicach, Książnica Pomorska w Szczecinie, Biblioteka Uniwersytecka w Gdańsku, Biblioteka KUL w Lublinie, Biblioteka Uniwersytecka w Opolu i Książnica Podlaska w Białymstoku.
- [12] Z korespondencji z bibliotekarzem Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu dowiedziano się, że proces opisywania odbywa się wg schematu opracowanego na kursie dla starodruczników w 1978 r. w Bibliotece Jagiellońskiej. Kurs prowadzony był przez Annę Lewicką-Kamińską. Schemat ten stosowany jest w BU w Toruniu do dnia dzisiejszego. Korespondencja z dnia 18.12.2006 r.
- [13] Np. odwołując zainteresowanych do pracy TONDEL, J. *Oprawa sakwowa modlitewnika księżny Doroty* [on-line]. [dostęp 10 listopada 2007]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.bu.uni.torun.pl/cymelia/sakwowa.html>.
- [14] WYDRA, W. *Katalog Inkunabułów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu*. Poznań : BU, 2002. ISBN 83-913932-6-7.